

UDK: 27-662:3](497.6)
27-46
Pregledni rad
Primljeno: travanj 2013.

Zdenko SPAJIĆ
Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu
J. Stadlera 5; BiH – 71000 Sarajevo
spajic.zdenko@gmail.com

CRKVA U BOSNI I HERCEGOVINI PRED IZAZOVIMA DRUŠTVENIH PROMJENA

Sažetak

Biti u svijetu, a ne biti od svijeta, za Crkvu je uvijek predstavljalo izazov proučavanja svijeta, promišljanja o njegovim stvarnostima na temelju objave, tradicije i teologije te traženja načina kako na izazove adekvatno odgovoriti. Crkva u Bosni i Hercegovini je nerijetko živjela u turbulentnim društvenim okolnostima na koje se reagiralo na različite načine. Predmet ovog istraživanja suvremeni su društveni izazovi koji pred Crkvu stavljaju zadatak iznalaženja adekvatnih pastoralnih odgovora. No prije same analize društvenih izazova i strateških pastoralnih odgovora Crkve, autor predstavlja teoretski okvir za samu analizu prikazujući različite modele interpretacije društvenih promjena te tipologiju strateških pastoralnih odgovora Crkve. Budući da je suvremena stvarnost Bosne i Hercegovine još uvijek određena, barem posljedično, prijašnjim komunističkim režimom, ovo istraživanje započinje s razdobljem komunističke vladavine, izazovima za Crkvu koje su te društvene promjene donijele sa sobom te analizom strateških odgovora Crkve. Isti postupak se primjenjuje i na postkomunističko razdoblje, s tim da se, zbog specifičnosti društvenih zbivanja, nastoji uvažiti specifičnosti triju etapa: predratne, ratne i poratne.

Ključne riječi: *Crkva u BiH, Crkva u Hrvata, društvena analiza, teološka refleksija, pastoralno planiranje, komunizam, postkomunističko društvo.*

Uvod

Crkva je tijekom povijesti prolazila kroz različite društvene sustave i političke tvorevine koje su prema njoj imale različite odnose, od neprihvatanja i povremenih progona u Rimskom Carstvu preko manje više tolerantnog odnosa u tzv. kršćanskom srednjovjekovnom svijetu do antagonizama modernog razdoblja. Svaka promjena sustava bila je nerijetko povezana s tektonskim društvenim potresima koji su od Cr-

kve zahtijevali odgovarajući stav i prilagodbu novonastaloj situaciji. Nije se tu radilo samo o prilagodbi načina djelovanja nego su društvene promjene ponekada utjecale i na definiranje crkvenoga učenja o pojedinim segmentima života. Primjerice, nakon što je kršćanstvo 313. godine dobilo slobodu a 381. postalo službenom religijom u Rimskom Carstvu, promjena statusa u društvu nije značila samo slobodno djelovanje bez progona. Naprotiv, Crkva se suočila s novim izazovima koji su tražili teološko promišljanje kako bi se adekvatno moglo odgovoriti na njih. Jedan od izazova bilo je pitanje sudjelovanja kršćana u vojsci i ratovima. Zahvaljujući teološkim promišljanjima, prije svega sv. Ambrozija i sv. Augustina, napušten je dotadašnji stav pacifizma, a zauzet je stav, te time i način djelovanja, da kršćanin iz ljubavi (*agape*) ima dužnost pomoći trećoj strani čija su prava ugrožena. Cijela povijest Crkve obiluje situacijama i primjerima suočavanja s izazovima novonastalih situacija i teološkog promišljanja o mogućim odgovorima u svim segmentima društvenoga života, od političkog preko gospodarskog do kulturnog, znanstvenog i svih drugih segmenata. Nekada su ti odgovori bili više uspješni, nekada manje, no nužnost promišljanja i odgovora na novonastale situacije predstavlja konstantu u životu Crkve.

Crkva u Bosni i Hercegovini, kao i u ostalim zemljama bivše Jugoslavije i čitave jugoistočne Europe, našla se nakon Drugog svjetskog rata pod komunističkom vlašću koja je potrajala gotovo pola stoljeća. Temeljena na ideološkim postavkama marksizma i lenjinizma, komunistička vlast je od samoga početka zauzela izrazito neprijateljski odnos prema religiji kao takvoj, ali i prema vjerskim zajednicama, zabranjujući im javno djelovanje i oduzimajući im većinu materijalnih dobara koja su služila u svrhu podržavanja vjerskog djelovanja. Kao nadnacionalna institucija, koja je istodobno stoljećima čvrsto ukorijenjena u hrvatski narod, na posebnom udaru našla se Katolička crkva. Iako progonjena i osiromašena, Crkva je tražila i nalazila načina da vrši svoje poslanje naviještanja Radosne vijesti. Možda ti pokušaji nisu bili toliko popraćeni teološkim promišljanjem koliko su bili praktične naravi, no svakako zaslužuju pozornost, analizu i izvlačenje mogućih zaključaka kao smjernica za budućnost. Urušavanjem komunističkih režima krajem 80-ih i početkom 90-ih godina 20. stoljeća, BiH se također našla na valu demokratskih promjena koje su Crkvi otvorile vrata slobodnijeg djelovanja. No za razliku od većine drugih bivših komunističkih zemalja, ove promjene u BiH su prouzročile krvavi ratni sukob

u kojem je Katolička crkva u najvećem dijelu BiH doživjela neizmijerna stradanja koja se najvidljivije očituju u činjenici da je broj katolika prepolovljen a velik broj vjerskih objekata porušen.

Crkva se, dakle, u relativno kratkom razdoblju našla pred dvostrukim izazovom. S jedne strane, sloboda koju je dobila nakon urušavanja komunističkog sustava donijela je sa sobom nužnost promišljanja o adekvatnosti dotadašnjih metoda djelovanja i eventualnog određivanja drukčijeg načina djelovanja. S druge strane, ratna razaranja stavila su je pred izazov gotovo doslovnog preživljavanja i djelovanja u osiromašenom i fragmentiranom društvu. Kako je Crkva odgovorila na te izazove? Traženje odgovora na to pitanje predmet je ovoga rada. Da bismo došli do koliko-toliko zadovoljavajućeg odgovora, u ovu analizu je potrebno uključiti i razdoblje komunističke vladavine da bismo odredili širi okvir i polazišnu točku za crkveno djelovanje u tijeku demokratskih promjena i poslijeratnom razdoblju. Stoga ćemo prvo sagledati osnovne karakteristike toga razdoblja i načina kako je Crkva odgovorila na izazove vremena. Potom ćemo analizirati strateške odgovore Crkve na temeljne izazove promjena koje su uslijedile u postkomunističkom razdoblju. No prije nego pristupimo tim predmetima, najprije ćemo predstaviti određenu tipologiju mogućih strateških odgovora koji proizlaze iz analize djelovanja opće Crkve kroz jedno dulje razdoblje. Napominjem da ovaj rad kao misaonu pozadinu ima analizu društvenog stanja u BiH koju sam ranije prikazao.¹

1. Tipologija strateških odgovora na promjene

Jednako kao što je svaki ljudski čin jedinstven, uvjetovan spoznajnim sposobnostima i motivacijom subjekta, kao i konkretnim povijesnim i društvenim okolnostima u kojima se taj čin ostvaruje, tako je i djelovanje Crkve, kako opće tako i mjesnih Crkava, jedinstveno u svojim društvenim i povijesnim okolnostima. Međutim, iako jedinstvenost čina nije upitna, osobe se razlikuju po tome što u sličnim situacijama teže djelovanju na jednak način, što omogućuje predviđanje nečijeg ponašanja, a time i pobliže određivanje karaktera, pa govorimo o melankolicima, sangvinicima, kolericima ili flegmaticima, ovisno o tome kako tko reagira. Na sličan način je moguće klasificirati i djelovanje Crkve, ovisno o načinu kako ona tumači izvanjske promjene te

¹ Usp.: Zdenko SPAJIĆ, „Analiza društvenog stanja u Bosni i Hercegovini kao osnova za pastoralno planiranje“, *Vrhbosnensia* 16 (2012.), 267-290.

kako na njih reagira. U tu svrhu ćemo se poslužiti znanstvenim istraživanjima i rezultatima do kojih je došao američki teolog Joe Holland samostalno² ili u suradnji s isusovačkim teologom Peterom Henriotom.³ Riječ je o tzv. modelu „izazov – odgovor“ koji dovodi u korelaciju razvoj industrijskog kapitalizma i razvoj socijalnog nauka Crkve.⁴ Po tome modelu „povijesno-strukturna etapa kapitalizma predstavlja kontekstualni društveni izazov za strateški crkveni odgovor. Na strategiju crkvenog odgovora gleda se kao na čimbenik koji preoblikuje svijesti, politike i strukturu Crkve u službi njezina kontekstualiziranog poslanja. Stoga bi svaka nova katolička strategija obuhvaćala prosudbu vodstva o tome kako na najbolji način ostvariti oboje, i evangelizaciju i društvenu transformaciju, u novome povijesnom kontekstu.“⁵ No prije nego pozornost posvetimo analizi strateških pastoralnih odgovora Katoličke crkve na izazove društvenih promjena, najprije promotrimo različite sustave tumačenja društvenih promjena.

1.1. Različitost interpretacija društvenih promjena

Temeljna pretpostavka od koje polazimo jest da svijet nije statička stvarnost, nego da se neprestano nalazi u promjeni. Uloga društvene analize sastoji se u tome da objasni te društvene promjene. Ovisno o tome kako se vidi i tumači promjene u društvu, mogu se razlikovati i različiti interpretativni modeli: tradicionalni, liberalni i radikalni, ovisno o njihovu gledanju na vrijeme, prostor, vodeće načelo društva, temeljnu metaforu i gledanje na sukob, kako donosi sljedeći shematski prikaz:⁶

² Usp.: Joe HOLLAND, *Modern Catholic Social Teaching: The Popes Confront the Industrial Age 1740 – 1958* (New York: NY – Mahwah, 2003.).

³ Usp.: Joe HOLLAND – Peter HENRIOT, *Social Analysis: Linking Faith and Justice*, dopunjeno i prošireno izdanje (NY: Maryknoll, 1983.).

⁴ Sličan model se može primijeniti i na socijalizam koji Holland vidi kao „radikalnu varijantu modernog industrijskog kapitalizma“. Po njegovu mišljenju razlika se sastoji u tome što socijalistička tradicija podvrgava moderno društvo kritici iz perspektive kapitala, dok liberalna ili kapitalistička tradicija prije svega usmjerava pozornost na tehnologiju. Usp.: J. HOLLAND, *Modern Catholic Social Teaching*, 332.

⁵ J. HOLLAND, *Modern Catholic Social Teaching*, 12.

⁶ J. HOLLAND – P. HENRIOT, *Social Analysis*, 32.

	Tradicionalan	Liberalan	Radikalan
Pogled na vrijeme	Ciklički	Evolucijski	Transformativan
Pogled na prostor	Organički	Pluralistički	Međuovisno
Vodeće načelo	Autoritativan (Red – <i>ordo</i>)	Menadžerski (ravnoteža)	Sudionički (zajednica)
Temeljna metafora	Biološka (ljudsko tijelo)	Mehanicistička (stroj)	Umjetnička (djelo umjetnosti)
Pogled na konflikt	Devijantan	Površinski	Kreativan

Tradicionalni interpretativni model vidi vrijeme u društvenom kontekstu kao cikličko odvijanje po uzoru na ljudski život. Kao što u životu dolazi rađanje, odrastanje i smrt, tako se i u društvu uvijek iznova odvija taj proces koji vodi prema regeneraciji novog rađanja, odrastanja i umiranja. No društvo je u biti nepromjenljivo, statično te se na njega gleda kao na organizam koji ima različite udove, a centar upravljanja je glava. Ne postoje autonomne i nepovezane jedinice, nego je sve organski povezano oko općeg dobra. Stoga je red i vodeće načelo ovakva gledanja na društvene promjene, a sâmo društvo je shvaćeno kao hijerarhijska organska cjelina kojom se upravlja odozgo prema dole. Razumljivo da je ljudsko tijelo najprikladnija slika za ovakvo viđenje društvene stvarnosti. Budući da zdravo tijelo funkcionira skladno, svaki oblik konflikta vidi se kao devijantno ponašanje, na što treba reagirati potiskivanjem ili asimilacijom.

Liberalni interpretativni model društvenih promjena na vrijeme gleda iz perspektive evolucijskih promjena. Promjene do kojih dolazi tijekom povijesti predstavljaju evolucijski proces prema napretku. Društveni prostor ni u kojem slučaju nije organski, nego je pluralistički, sastavljen od mnoštva individualnih, nepovezanih jedinki kako u društvenim odnosima tako i u pojedinim segmentima društvenoga života (politika, gospodarstvo, kultura...). U takvu svijetu ne postoji opće dobro, nego se napredak ostvaruje kroz ostvarivanje pojedinaca („nevidljiva ruka“ Adama Smitha), pa su stoga individualizam i inovacija temeljne društvene vrednote. Za uspješan razvoj takva društva potrebno je racionalno menadžersko upravljanje koje će uspostavljati ravnotežu osiguravajući da individualni dijelovi društva ne završe u anarhiji ili autoritarizmu te da ih usmjerava sukladno predviđenim putovima napretka. Najprikladnija slika za prikaz ovoga vi-

đenja je stroj i njegovo mehanicističko funkcioniranje. Društveni konflikti se također rješavaju menadžerskim sposobnostima usklađivanja različitih interesa.

Radikalni interpretativni model vidi vrijeme na transformativan način: postoji temeljna poveznica između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. No tijekom vremena dolazi do promjene samih struktura društva na dijalektički način tako što nove etape izrastaju iz prijašnjih kroz kreativni konflikt. Društvo je viđeno kao cjelina u kojoj su odnosi među pojedinim dijelovima karakterizirani međuovisnošću te tu također vlada dijalektika po kojoj iz kreativnih sukoba nastaju nove strukture. Vodeće načelo je sudjelovanje jer se u svim bitnim odlukama za društvo očekuje sudjelovanje zajednice koja je temeljna vrijednost. Temeljna metafora je umjetnička jer napredak društva vidi kao umjetničko djelo koja nastaje iz vizija i snova članova zajednice. Ovaj model vidi konflikt kao kreativnu snagu jer su napetosti koje nastaju s jedne strane rezultat sudjelovanja, a s druge izvor transformacije.

Povijesno-strukturno gledajući, tradicionalni model bi odgovarao srednjovjekovnom feudalnom društvu, dok se liberalni model najvidljivije odražava u zapadnim kapitalističkim društvenim uređenjima. Što se pak tiče radikalnog interpretativnog modela, u stvarnosti je teško naći primjer koji bi u potpunosti odražavao sve značajke toga modela. No najbliži su mu različiti revolucionarni pokreti.⁷

1.2. Strateški pastoralni odgovori Crkve na društvene promjene

Kao što je već napomenuto, teza ovoga rada je da su strateški pastoralni odgovori Katoličke crkve uslijedili kao odgovor na promjene koje su se odvijale u industrijskom kapitalizmu. Njegov razvoj možemo podijeliti u tri faze: 1) lokalni kapitalizam s ideologijom *laissez-faire* liberalizma (1760.-1880.); 2) nacionalni kapitalizam s ideologijom liberalizma socijalnog blagostanja (1880.-1960.) i 3) globalni kapitalizam koji je uslijedio s elektroničkom revolucijom a povezan je s postmodernom krizom liberalizma (1960.-).⁸

Crkva je na te promjene u društvu odgovorila pastoralnim usmje-

⁷ Autori napominju da su se revolucionarni pokreti, kao što su oni u Rusiji, Kini ili Kubi, dogodili u pretežno agrarnim zemljama i mahom su završili u oružanim sukobima te je takav model teško zamisliv i prihvatljiv u industrijaliziranim društvima. Stoga je za predodžbu takva modela potreban određeni stupanj imaginacije. Usp.: J. HOLLAND – P. HENRIOT, *Social Analysis*, 40.

⁸ Više o ovome vidjeti u: Joe HOLLAND, *Modern Catholic Social Teaching*, 12-23.

renjima koje možemo okarakterizirati kao strateške u smislu ranije navedene definicije. Ne upuštajući se u detaljnu analizu i tumačenje svih bitnih elemenata za pojedini strateški odgovor, u Prikazu br. 2 donosimo prikaz triju različitih strateških pastoralnih odgovora i specifično viđenje svakoga od njih s obzirom na bitne elemente. Ovdje ćemo se osvrnuti samo na najznačajnija obilježja svakoga od modela.

Antimoderna strategija: Tradicionalna Crkva se s društvenim izazovima susrela najprije u obliku znanstvenog i kulturnog izazova dotadašnjem srednjovjekovnom shvaćanju svijeta i uređenju društva koje je trajalo gotovo jedno i pol tisućljeće. Nakon Francuske revolucije i napoleonskih ratova, koji su pronijeli duh revolucije velikim dijelom Europe, Crkva se našla u „strateškom šoku“. Iako su se u redovima Crkve praktično od samog početka XIX. stoljeća javljali katolički socijalni pokreti,⁹ pape toga razdoblja upućivali su beskompromisnu kritiku novih pojava i tražili povratak na prijašnje stanje i očuvanje klasične aristokratske paradigme. U tu svrhu su aktivirali sve duhovne i organizacijske snage koje su im stajale na raspolaganju. Pozitivna strana ovoga pristupa je svojevrsna proročka kritika opasnosti koje sa sobom donosi liberalna ideologija, dok je negativna posljedica tih pokušaja da se spasi svijet koji je nezaustavljivo odumirao činjenica, prema sudu mnogih, da je Crkva u Europi izgubila radničku klasu.

Moderna strategija: Nakon što je čitav niz događaja (Revolucije iz 1848., ujedinjenje Italije i ukidanje Papinske države, ujedinjenje Njemačke i *Kulturkampf*...) pokazao neučinkovitost antimoderne strategije, dolaskom Leona XIII. na čelo Crkve dolazi i do promjene strateškog pastoralnog odgovora. On se zauzima za reformni pravac katoličkog djelovanja u liberalnom industrijskom društvu, nastojeći obuhvatiti umjerene liberalne snage, prihvaćajući one segmente industrijskog društva koji su bili pozitivni a pokušavajući utjecati na one koji su bili neprihvatljivi s aspekta crkvenog učenja. Jedan od bitnih razloga za zauzimanje ovakve strategije bila je svakako percepcija da socijalizam predstavlja daleko veću opasnost za kršćanstvo nego što je kapitalizam. U kontekstu ove pastoralne strategije razvija se i socijalni nauk Crkve čime će pape ovoga razdoblja dati značajan doprinos u obrani radničkih prava i organiziranju radnika (sindikati), obrani i promicanju obitelji, opiranju totalitarizmu kroz promicanje načela supsidijarnosti, izgradnji umjerene države blagostanja, obrani privatnog

⁹ Više o ovome vidjeti u: Rodger CHARLES, *Christian Social Witness and Teaching: The Catholic Tradition from Genesis to Centesimus Annus*, I. (Herefordshire: Gracewing Publishing, 1998.), 334-355; Thomas BOKENKOTTER, *Church and Revolution: Catholics in the Struggle for Democracy and Social Justice* (New York: Image Books, 1998.), 39-81.

vlasništva itd.

Postmoderna strategija: Izborom Ivana XXIII. Crkva na globaliziranje svijeta, potaknuto elektroničkom revolucijom, odgovara strateškim pomakom koji želi obnovu „proročke Crkve“. Papa Ivan XXIII. otvara se za dijalog sa svim ideologijama, a poseban naglasak stavlja na dijalog s kršćanskim Crkvama. Njegova vizija dijaloga oslikava se u koncentričnim krugovima, gdje se u središtu nalazi obnova Katoličke crkve i unutarcrkveni dijalog. Drugi krug predstavlja dijalog među kršćanima a treći dijalog s cijelim svijetom. Središnji postulat evangelizacije je povezivanje univerzalne Isusove poruke s globalnim poslanjem Crkve u službi mira i pravednosti. Poseban zamah njegovoj viziji dat će Drugi vatikanski koncil.

Prikaz 2.¹⁰

	Antimoderna strategija (do 1878.)	Moderna strategija (1878.-1958.)	Postmoderna strategija (1958.-)
Stav	Reakcionaran	Adaptivan	Transformativan
Dominantno	do Pija IX.	Leon XIII. – Pio XII.	Ivan XXIII. -
Problematika	Vjera i tradicija	Vjera i sloboda	Vjera i pravednost
Forma	Kontrola kulture	Političke interesne skupine	Vizija kulture
Saveznici	Aristokracija	Srednji sloj	Siromasi
Sredstvo	Sakramenti	Paralelne strukture	Bazične kršć. zajednice
Sektor	Biskupi i župnici (linija)	Vjerski profesionalci (djelatnici)	Laici (članstvo)
Podneblje	Europa	Sjeverna Amerika	Treći svijet
Isus	Krist Kralj (defenzivno)	Krist Kralj (ofenzivno)	Sluga Isus
Duhovnost	Legalistička/pobožnost	Liturgijska	Karizmatička

¹⁰ Shematski prikaz je kombinacija dvaju izvora: J. HOLLAND – P. HENRIOT, *Social Analysis*, 71, i J. HOLLAND, *Modern Catholic Social Teaching*, 17.

2. Crkva u BiH nasuprot društvenim izazovima komunizma

Iako je predmet ovoga istraživanja bosansko-hercegovačka društvena stvarnost te samim time i djelovanje Crkve u BiH u suočavanju s društvenim izazovima, u ovom dijelu nije moguće izdvojiti i analizirati Crkvu u BiH izvan konteksta Crkve u Hrvata kako zbog formalne i stvarne strukturiranosti, tako i zbog posebne uloge koju su imali zagrebački nadbiskupi tijekom trajanja komunističke vlasti na prostorima koje nastanjuju Hrvati. Razlozi za ovakav pristup bit će vidljiviji u nastavku.

2.1. Društveni izazovi komunizma

Nakon što su komunisti preuzeli vlast u bivšoj Jugoslaviji, pa tako i u Bosni i Hercegovini, poslije Drugog svjetskog rata, Crkva se našla na udaru komunističkih vlasti. Teoretski gledano, religija je uživala slobodu. Komunistička partija se nije štedila u propagandi o stvaranju jedinstva „bez obzira na politička i vjerska uvjerenja“. Prema njihovu shvaćanju, „Revolucija je stvorila realne uslove da se prvi put, garantujući čovjekovu slobodu savjesti, praktično provede u život marksistička politika odnosa prema religiji i religijskim zajednicama. Religijskim zajednicama je ostavljena sloboda djelovanja na zadovoljavanju religijskih potreba građana, a oslobođene su miješanja u poslove društveno-političke zajednice.“¹¹ Štoviše, socijalistička država, iako nije mogla donijeti slobodu od religije, ipak je donijela njezinu emancipaciju i dovela je do maksimuma.¹²

Formalno-pravno gledajući, komunistička vlast je ostavila Crkvi slobodu djelovanja, ali isključivo u sferi privatnog života i isključivo ograničeno na najuže područje vjerskih obreda, istodobno joj dokidajući pravnu osobnost i onemogućujući joj bilo kakvo djelovanje u javnom sektoru, kao što je školstvo, zdravstvo, karitativne (humanitarne) djelatnosti itd.

U stvarnosti je situacija izgledala sasvim drukčije. Mnogi su

¹¹ Ivan CVITKOVIĆ, *Sloboda religije u socijalističkom samoupravnom društvu* (Novi Sad: Dnevnik, 1987.), 8. Budući da komunistička partija nije tolerirala slobodu misli, nego su čak i njezini intelektualci djelovali sukladno zadanim misaonim okvirima, ovdje navedeno djelo je sasvim dostatno za razumijevanje komunističkog shvaćanja religije i propagande o slobodi religije u nekadašnjem sustavu.

¹² Usp.: I. CVITKOVIĆ, *Sloboda religije u socijalističkom samoupravnom društvu*, 13.

svećenici mučki ubijeni, biskupi i svećenici su osuđivani na dugogodišnje zatvorske kazne a vjernici su, usprkos ustavom zajamčenom pravu slobode savjesti i vjeroispovijedi, diskriminirani u svojim građanskim pravima zbog ispovijedanja vjere. Osim što su komunističke vlasti dokinule Crkvi pravnu osobnost i zabranile vjersko djelovanje u javnom životu, također su joj oduzele većinu imovine koja je služila u te svrhe, ostavljajući joj najnužnije objekte, uglavnom crkve i župne kuće, za vršenje svojega poslanja. Agrarnom reformom iz 1946. godine oduzeto je i poljoprivredno zemljište iznad maksimuma od 10 ha koji je zakon dopuštao vjerskim zajednicama. Ilustracije radi, Vrhbosanskoj nadbiskupiji je u poslijeratnom razdoblju oduzeta sljedeća imovina: u Sarajevu su oduzeti studentski dio Bogoslovije, stambena zgrada na Marindvoru, Katehetski dom na Banjskom brijegu, sjemenište u Travniku te zgrada u Dubrovniku. Od nadbiskupijskog posjeda „Sv. Filomena“ kod Čardaka, od 249,6 ha oduzeto je 242,2 ha. Nadbiskupiji je ostavljeno samo 7,19 ha na tome posjedu (najlošije i najudaljenije zemlje) te 3,44 ha na drugim lokacijama.

Svoj neprijateljski stav prema Katoličkoj crkvi i vjerskim zajednicama općenito, komunisti nisu dovodili u vezu sa svojom materijalističkom i ateističkom ideologijom, nego su ga objašnjavali i pravdali suradnjom vjerskih službenika s neprijateljskim snagama tijekom Drugog svjetskog rata, protivljenjem vjerskih zajednica agrarnoj reformi, klerikalizmom i njihovim pristajanjem da ih „protivnici socijalizma iskoriste kao oružje protiv novog uređenja“.¹³ Klerikalizam je bio učestali pojam kojim se označavalo „pokušaj klera, odnosno crkve, da na svjetovnom, posebice političkom polju ostvari manji ili veći, pa čak i dominantni društveni utjecaj“.¹⁴ Istina, komunisti su pravili razliku između radikalnog ili militantnog klera, koje su nazivali klerikalcima, i „tolerantnog“ svećenstva i pravih narodnih pastira, jednako kao što su kategorizirali i vjernike laike.¹⁵ No u biti je svako izjašnjavanje Crkve o društvenim pitanjima i njezino nastojanje da na njih utječe bilo okarakterizirano kao klerikalizam jer je polazišna postavka bila da se Crkva treba baviti isključivo vjerskim pitanjima. Početno otvoreno neprijateljstvo prema Crkvi će s vremenom popustiti, no temeljni stav o religiji kao privatnoj stvari i ograničenju djelovanja vjerskih zajednica

¹³ I. CVITKOVIĆ, *Sloboda religije u socijalističkom samoupravnom društvu*, 13.

¹⁴ Boris VUŠKOVIĆ, „Klerikalizam i religioznost“, *Naše teme* 12 (1972.), 2024.

¹⁵ Usp.: Arif TANOVIĆ, „O klerikalizmu danas“, ur. Nikola FILIPOVIĆ, *O klerikalizmu danas i odnosu prema njemu* (Sarajevo: Marksistički studijski centar CK SK BiH „Veljko Vlahović“, 1983.), 25.

isključivo na vjersko područje potrajat će do urušavanja komunističkog režima.

2.2. Odgovor Crkve na društvene izazove komunizma

Stav Crkve prema izazovima koje je postavio komunizam možemo podijeliti u dvije etape: Prva etapa traje okvirno od 1945. do 1965. i u tome razdoblju Crkva se nalazi u defenzivi, nastojeći sačuvati i obraniti vrednote, prava i dobra koja su se još mogla obraniti. Druga etapa traje okvirno od 1965. do 1990. kada Crkva polagano prelazi u ofenzivu i trijumfira nakon urušavanja komunističkog sustava.

Za prvu etapu je karakteristično radikalno protivljenje i neprihvatanje komunizma. Na tragu crkvenog učenja o socijalizmu i komunizmu, koje seže još u XIX. stoljeće, Crkva u Hrvata je od samoga početka povukla jasnu granicu prema novome političkom sustavu. Biskupi su već sa svojega zasjedanja od 20. rujna 1945. godine uputili Pastirsko pismo u kojem se nabrajaju sve nepravde koje je nova vlast nanijela Crkvi te se ističe kako „kao učitelji istine i zastupnici vjere, odlučno osudjujemo ovaj materijalistički duh, od kojega se čovječanstvo ne smije nadati ničemu dobrom. A zajedno s tim osudjujemo dakako i sve one ideologije, i sve one društvene sisteme, koji svoje životne oblike izgradjuju ne na vječnim načelima objave i kršćanstva, nego na šupljim temeljima materijalističke, dakle bezbožne, filozofske nauke”.¹⁶ Pastirsko pismo završava zahtjevom za povrat svih prava koja su Crkvi nepravredno oduzeta. Čini se da će ovaj stav odrediti ponašanje Crkve u naredna dva desetljeća. Tijekom toga razdoblja Crkva sustavno i progresivno gubi utjecaj na društveni život, prije svega zbog aktivne politike nove vlasti koja ne samo da joj oduzima mehanizme s pomoću kojih bi mogla vršiti taj utjecaj (zabrana vjeronauka, časopisa, škola...) nego također nastoji oslabiti njezine strukture umorstvom i uhićenjima biskupa i svećenika, oduzimanjem imovine prijeko potrebne za normalno funkcioniranje, zatvaranjem sjemeništa itd. S pravom možemo ustvrditi da Crkva u tom razdoblju stoički podnosi napade i progone, što je rezultiralo profiliranjem čitavog niza manje ili više poznatih svjedočkih likova. Razumljivo je da u takvim okolnostima nije bilo moguće, a pogotovo ne prioritarno, promišljanje o mogućim strukturalnim prilagodbama za adekvatan odgovor društvenim iza-

¹⁶ Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije, 20. IX. 1945., u: www.pobijeni.info/povijesneokolnosti/clanak/41 (11. XII. 2012.).

zovima. Rezultat, ali i cilj, te borbe za preživljavanje bilo je očuvanje tradicionalnih struktura crkvenog ustrojstva i života. Iako je jedan dio klera, organiziranih u tzv. svećenička udruženja, bio spreman za kompromisnu kohabitaciju s novim vlastima,¹⁷ a još manji dio bio spreman na suradnju s komunističkim tajnim službama, najveći dio Crkve u Hrvata našao se u „rovovskoj borbi“ s komunističkim vlastima, pri čemu su nerijetko na prvoj bojišnici (nacionalnoj, biskupijskoj, župnoj) bili pojedinci dok su se drugi poistovjećivali s njima tako da na neki način možemo govoriti o „Crkvi jednog čovjeka“.

Drugu etapu djelovanja Crkve u Hrvata u suočavanju s društvenim izazovima komunizma inicirala su dva izvanjska događaja. Prvi značajni događaj je održavanje Drugog vatikanskog koncila koji je, na tragu učenja pape Ivana XXIII., želio otvoriti Crkvu za dijalog sa suvremenim svijetom, uključujući ne samo druge vjere nego također drukčije svjetonazore i ideologije. Drugi značajan događaj predstavlja potpisivanje Protokola između Svete Stolice i Jugoslavije kojim su normalizirani međusobni odnosi i uspostavljena diplomatska predstavništva.¹⁸ Protokol je potpisan 25. lipnja 1966. i bio je drugi ugovor (nakon Mađarske 1964.) kojim je Sveta Stolica uspjela regulirati odnos s nekom od komunističkih zemalja u Europi. Gibanja koja je u Crkvi započeo Koncil naći će odjeka i na hrvatskom crkvenom području, dok će reguliranje odnosa s državom otvoriti mogućnosti za slobodnije djelovanje pa čak i dijalog s komunističkim sustavom.

Za razliku od prethodne etape, u kojoj je glavni cilj bio očuvanje tradicionalne strukture Crkve, duh Drugog vatikanskog koncila se na hrvatskom području počinje osjećati ne samo u liturgijskoj reformi nego također u teološkim promišljanjima. Usporedo s otvaranjem Koncila počinje izlaziti i dvotjedni bilten pod nazivom „Glas s Koncila“ koji izvještava o zbivanjima na Koncilu. Nedostatak teološke literature

¹⁷ Svećenička udruženja su organizirana kao staleška udruženja i obuhvaćala su svećenstvo pojedine republike bivše Jugoslavije. U BiH je takvo udruženje osnovano 1950. godine pod nazivom *Udruženje katoličkih svećenika NR BiH „Dobri Pastir“*. Prema izvorima toga Udruženja, prigodom osnivanja Udruženju je pristupilo 85% katoličkih svećenika u BiH. Usp.: Karlo KARIN, „Desetogodišnjica Udruženja katoličkih svećenika ‘Dobri Pastir’ 1950 – 1960“, *Desetogodišnjica Udruženja katoličkih svećenika „Dobri Pastir“ 1950 – 1960* (Sarajevo: Dobri pastir, 1960.), 49.

¹⁸ Puni naziv dokumenta je Protokol o razgovorima koji su vođeni između predstavnika Vlade Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i predstavnika Svete Stolice. Usp.: I. CVITKOVIĆ, *Sloboda religije u socijalističkom samoupravnom društvu*, 56-58.

na hrvatskom jeziku pokušava se nadoknaditi pokretanjem časopisa *Svesci* koji u podnaslovu ima naziv Kršćanska sadašnjost a donosi prijevode teoloških radova iz različitih dijelova svijeta. Upravo pod imenom „Kršćanska sadašnjost“ zagrebački će nadbiskup Franjo Šeper 1968. godine osnovati nakladničku kuću oko koje će se okupiti značajna teološka imena kao što su: Tomislav J. Šagi-Bunić, Josip Turčinović i Vjekoslav Bajsić. U mnogim krugovima nazivani „reformatorima“, ovi i mnogi drugi teolozi svojim će pisanjem i nastupima pokušati unijeti duh koncilskih dokumenata među hrvatske katolike, ne samo kroz stručnu literaturu nego i novinskim napisima približiti ga što širem čitateljstvu.¹⁹

S druge pak strane, reguliranje odnosa između Svete Stolice i Jugoslavije otvara vrata za slobodnije djelovanje Crkve. Tako se npr. već 1967. godine u Puli organizira prvi poslijeratni euharistijski kongres, 1971. se organizira veliko hodočašće od 5.000 vjernika u Rim, a sve će to kulminirati masovnim proslavama 1976. u Solinu gdje se okupilo oko 80.000 vjernika i 1984. na nacionalnom Euharistijskom kongresu u Mariji Bistrici kojem je nazočilo oko 400.000 vjernika. Istodobno započinje i dijalog između Crkve i komunizma, ili bolje rečeno marksizma i teologije jer ovdje ne mislimo na susrete predstavnika Crkve i vlasti, nego na znanstveno-teorijski dijalog dviju oprečnih filozofija. U ožujku 1967. organizirana je u Studentskom centru u Zagrebu tribina na kojoj su raspravljali marksistički filozof Branko Bošnjak i katolički filozof Mijo Škvorc. Potaknuti uspjehom te tribine, isti organizator poziva višeg savjetnika u CK SKH Zlatka Frida da govori o položaju Katoličke crkve u suvremenom svijetu,²⁰ a krajem iste godine Glas Koncila objavljuje opširan razgovor s Fridom u dva nastavka o svim pitanjima koja su opterećivala odnos Crkve i države.²¹ Trebalo bi biti razumljivo samo po sebi da se ova zbivanja ne mogu promatrati izdvojeno od sveukupnih društvenih zbivanja u bivšoj Jugoslaviji, pogotovo u Hrvatskoj koja su dovela do „Hrvatskog proljeća“, no ovdje se ne možemo upuštati u tu analizu.

Iz navedenoga je vidljivo da je većina crkvenih zbivanja bila vezana uz Zagreb koji je ne samo formalno bio središte Crkve u Hrvata

¹⁹ Usp.: na primjer, Tomislav ŠAGI-BUNIĆ, „Kršćani i politika“, *Glas Koncila*, 16. IV. 1967., 3-4.

²⁰ Usp.: Zlatko FRID, „O Katoličkoj Crkvi u suvremenom svijetu“, *Glas Koncila*, 28. V. 1967., 4.

²¹ Usp.: Zlatko FRID, „Nema državne religije ni državnog ateizma“, *Glas Koncila*, 19. XI. 1967., 1.5-6; i 3. XII. 1967., 5-6.

(sjedište Biskupske konferencije) nego i neformalno, poglavito zahvaljujući činjenici da se tamo nalazio jedini katolički teološki fakultet u bivšoj Jugoslaviji koji je bio okupljalište teoloških intelektualnih snaga hrvatskog naroda. Upravo zbog navedenoga razloga o položaju Zagreba, Crkva u BiH je bila više participant u tim događanjima nego što je bila predvodnik ili imala specifičnu agendu za vlastito područje. Zbog posebnosti bosansko-hercegovačkoga društva, koje je bitno određeno višenacionalnim i višekonfesionalnim sastavom, položaj i uloga Crkve u BiH bili su znatno drukčiji. K tome, cijelu jednu četvrt stoljeća nakon rata, teološko učilište u BiH bilo je zatvoreno. Kada je napokon ponovno otvoreno, prvotna uloga bila je izobrazba svećeničkih kandidata. Tek će sredinom 1980-ih, kada se na tadašnjoj Vrhbosanskoj visokoj teološkoj školi (VVTŠ), uz već postojeći profesorski kadar, nakon specijalizacije u inozemstvu okupi skupina mlađih teologa iz prvih generacija svećenika školovanih u Sarajevu, započeti intenzivnije teološko promišljanje, prije svega o svećeničkoj službi.²²

2.3. Strateški pastoralni odgovori Crkve na izazove komunizma

Ako na temelju ove grube skice glavnih značajki odgovora Crkve na društvene izazove koje je pred nju postavio komunizam primijenimo tipologiju strateških odgovora koju smo ranije prikazali, nedvojbeno ćemo morati zaključiti da je Crkva u prvoj etapi (1945.–1965.) reagirala sukladno tradicionalnoj ili antimodernoj strategiji koja uključuje odbacivanje novonastale situacije i traženje povratka na prijašnji sustav. Pri tome je razumljivo samo po sebi da su komunistički ateizam i materijalistički svjetonazor bili suprotni kršćanskom shvaćanju i samim time neprihvatljivi. No pitanje strukturalne prilagodbe novonastaloj situaciji traži određenu pozornost. Budući da je komunistički režim dobrim dijelom ugrozio dotadašnji način organiziranja i funkcioniranja Crkve, kako na personalnom tako i na instrumentalnom području, jedna takva situacija mogla bi poslužiti kao povod za temeljitu strukturalnu reorganizaciju Crkve (ovdje se ne misli na hijerarhijsko ustrojstvo Crkve!) koja bi bila adekvatna za vršenje poslanja u promijenjenim društvenim okolnostima, bez mnogih ma-

²² Ovdje se prije svega misli na projekt pokrenut 1986. godine u sklopu seminara za permanentnu izobrazbu svećenika Vrhbosanske metropolije, a radovi su objavljeni u nizu VVTŠ-a „Riječ i život“. Osim predavanja sa seminara, objavljeni su i pojedini prijevodi iz područja svećeničke službe. Uz to su značajnu ulogu imale i mjesečne tribine koje je, s prekidima, organizirala VVTŠ od 1983.–2004.

terijalnih sredstava za javno djelovanje i sa znatno umanjenim brojem personala. Međutim, do toga nije došlo nego je zadržan tradicionalni ustroj pastoralnog djelovanja koji se temelji na teritorijalnom načelu i svećeniku/župniku kao središnjoj figuri mnogostrukog crkvenog djelovanja, bez transformacije kršćanske zajednice i značajnijeg udjela vjernika laika.

U drugoj etapi dolaze do izražaja tendencije i zahtjevi za strukturalnom transformacijom kršćanskog vršenja poslanja. Poznato je da je postkoncilsko vrijeme bilo popraćeno mnogim turbulentnim događajima koji su nerijetko viđeni kao duboka kriza Crkve, štoviše, sama Crkva je percipirana kao sablazan.²³ Jedan od značajnijih aspekata te krizne situacije je predstavljala „kriza svećeništva“ koja se nerijetko povezuje isključivo s pitanjem svećeničkog celibata. Štoviše, vjernici laici su se počeli žaliti na svoju ulogu i položaj u Crkvi te tražiti drukčije mjesto koje bi više odgovaralo viziji Drugog vatikanskog koncila.

Neki su s pravom tada upozoravali da je svećenička kriza izraz krize crkvene zajednice koja je, s druge strane, prouzročena krizom odnosa te zajednice i svijeta u kojem se nalazi.²⁴ Gledajući iz povijesne perspektive, kršćanska zajednica prvih stoljeća bila je bitno drukčije strukturirana u odnosu na društvo, nego što je to bila nakon što je kršćanstvo dobilo slobodu i bilo priznato kao službena religija u Rimskom Carstvu. U tim prvim stoljećima, kršćansku zajednicu sačinjavaju vjernici koji se okupljaju oko euharistijskog slavlja kao središta svojega zajedništva. No nakon Konstantinova preokreta kršćanska zajednica će sve više biti organizirana prema kriterijima društvenoga života, prije svega prema teritorijalnom načelu koje se uglavnom podudara s granicama društvene i političke jurisdikcije (selo, grad, provincija, država...), što je s vremenom dovelo do individualiziranja pobožnosti, tako da liturgijsko slavlje nije toliko slavlje zajednice koliko skupa pojedinaca. Konačni rezultat tih procesa doveo je do toga „da je Crkva u svojoj bazi živjela zapravo u tuđim strukturama, stajala je u tuđim čizmama“.²⁵ Stoga su i pojedina teološka promišljanja u hrvatskom narodu, slijedeći učenje Koncila o Crkvi kao narodu Božjem i pozivu pape Pavla VI. za oživljavanjem i potpunim uspostavljanjem

²³ Usp.: Ljudevit MARAČIĆ – Nikola ROŠČIĆ, „Tribina mladih vjernika“, *Veritas* 12 (1971.), 319.

²⁴ Usp.: Vjekoslav BAJSIĆ, „Ministerijalno svećeništvo: geneza krize i znakovi obnove“, *Svesci*, 19-20 (1970.-1971.), 102.

²⁵ Vjekoslav BAJSIĆ, „Značaj i dimenzije današnje svećeničke krize u Crkvi“, *Bogoslovska smotra* 41 (1971.), 16.

kršćanske zajednice, naglašavali važnost strukturalne reforme u Crkvi i izgradnji autentične crkvene zajednice.²⁶

Za razliku od navedenih teoloških promišljanja te zahtjeva pojedinih svećeničkih i laičkih krugova, u stvarnosti je prevladao drukčiji strateški pastoralni odgovor. Za ovu drugu etapu možemo ustvrditi da je primijenjen moderan pastoralni pristup koji karakterizira pokušaj da se utječe na društvene strukture kako bi se ispravile ili bar ublažile negativne pojave a iskoristile one okolnosti koje su bile prihvatljive s aspekta vršenja kršćanskog poslanja. Samo strukturalno ustrojstvo crkvene zajednice ostalo je nepromijenjeno, iako su laici jednim dijelom pripušteni u crkvenu strukturu kroz savjetodavna vijeća pri župama i biskupijama. Štoviše, prema nekima, vidljiva je bila tendencija tzv. horizontalnog strukturiranja u kojem se, umjesto jedinstvenosti cjelokupnog naroda Božjega, zajedno strukturiraju pojedini dijelovi zajednice, biskupi, svećenici i laici svatko za sebe.²⁷ Koncept pastoralnog djelovanja je također ostao nepromijenjen, usmjeren prije svega na pastoral sakramenata. Dok je ovakav pastoralni model prilično dobro funkcionirao u seoskim sredinama, njegova prikladnost u urbanim sredinama je upitna. No umjesto mogućeg restrukturiranja crkvene zajednice i preoblikovanja pastoralnog koncepta, s rastućim stupnjem slobode djelovanja, pastoralne aktivnosti su usmjerene dobrim dijelom na manifestativna slavlja, očito s ciljem ohrabrenja i utvrđivanja vjernika u pripadnosti crkvenoj zajednici nasuprot protivničkoj strani koja je s vremenom sve više zapadala u probleme do njezina konačnog urušavanja krajem 80-ih godina prošlog stoljeća.

Nije rijetkost čuti mišljenje kako je ovo razdoblje, pogotovo druga etapa, predstavljalo na određeni način optimalne uvjete za djelovanje Crkve koja je s jedne strane bila oslobođena veza s državom, a s druge strane je imala značajan utjecaj na kršćanske vjernike kroz vršenje autentičnog crkvenog poslanja, pogotovo slavljenja sakramenata i župne kateheze. K tome treba naglasiti iznimno značenje snage svjedočenja (*martyris*) koju je Crkva položila u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata a koje je zasigurno bilo izvor mnogih milosti u učvršćenju vjernika. Po mnogočemu je način kršćanskoga življenja podsjećao na Crkvu prvih stoljeća. Na prvi pogled mogao bi se dobiti dojam da je Crkva u Hrvata već počela živjeti milosni trenutak koncilске obnove i drukčijeg viđenja mjesta i uloge Crkve u suvremenom

²⁶ Usp.: V. BAJSIĆ, „Značaj i dimenzije današnje svećeničke krize u Crkvi“, 16-19.

²⁷ Usp.: V. BAJSIĆ, „Ministerijalno svećeništvo: geneza krize i znakovi obnove“, 104.

svijetu. Međutim, činjenica da nije došlo da restrukturiranja crkvene zajednice u duhu i prema zamisli Koncila, baca na to razdoblje drukčije svjetlo. Sljedeća analiza dat će još konkretnija pojašnjenja ove postavke.

3. Crkva u BiH pred izazovima postkomunističkog društva

Za razliku od prethodnog razdoblja u kojem smo Crkvu u BiH promatrali u sklopu Crkve u Hrvata, u ovom je razdoblju došlo do značajnog stupnja diferenciranja tako da bosansko-hercegovačku stvarnost možemo promatrati zasebno, premda moramo imati na umu da i u novonastaloj situaciji postoje značajne različitosti situacija i specifičnosti života koje određuju položaj mjesnih Crkava i uvjetuju njihovo djelovanje. Napominjem odmah da koristim pojam „postkomunističko društvo“ umjesto pojma „tranzicijskog društva“ iz razloga što se pod potonjim pojmom shvaća „društvena zbilja, socio-kulturne promjene i procesi što se događaju poslije ekonomskog i političkog raspada onog povijesno-društvenog realiteta koji se zvao ‘realni’ ili pak ‘samoupravni’ socijalizam u zemljama Istočne Europe i u bivšoj Jugoslaviji. Te promjene (...) svakako imaju tendenciju kretanja od monističkog, autoritarnog, prema pluralističkom, civilnom, ekonomski i socijalno djelotvornom društvu koji ozbiljuje i ljudska prava i slobode, koje je kao takvo teorijska paradigma razvoja.”²⁸ Budući da bosansko-hercegovačko društvo još uvijek ne pokazuje, ili barem ne u potrebnoj mjeri, gibanje prema stvarnostima koje su u ovoj definiciji naznačene kao cilj, radije ostajem pri pojmu postkomunističko društvo. Društveni izazovi s kojima se Crkva u BiH susreće u postkomunističkom društvu najvidljivije i najdirektnije mogu biti povezani s posljednjim ratom (1992.–1995.) i njegovim posljedicama. Tijekom ratnog i poratnog razdoblja broj katolika se dvostruko smanjio, znatan broj vjerskih objekata je porušen, cjelokupno stanovništvo je osiromašeno, a zbog političke fragmentiranosti države veći dio katoličke zajednice živi kao manjinsko stanovništvo na području kojim vladaju pripadnici drugih naroda. Međutim, ovako postavljena dijagnoza bi bila odviše površna i nepouzdana za ozbiljnije pastoralno planiranje. Potrebno je, barem letimično, pogledati dublje i dugoročnije društvene izazove koje je sa sobom donijelo postkomunističko razdoblje.

²⁸ Nikola SKLEDAR, „Znanost o društvu i društvene promjene“, *Društvena istraživanja* 4 (1995.), 291. Skledar napominje da ne postoji jedinstveno shvaćanje pojma tranzicije, no za potrebe ovoga rada koristim njegovu definiciju.

3.1. Društveni izazovi postkomunističkog razdoblja

Rat, iako često viđen kao izravni i glavni uzročnik današnjih problema u BiH, daleko je više posljedica nego uzročnik stvarnih problema. Iako se i ovdje susrećemo s problematikom razdvajanja pojedinih segmenata društvenog života i odvojenog promatranja uzročno-posljedičnih odnosa, radi preglednosti i jasnoće argumenta to se ipak nameće kao nužnost. Gledajući s političkog aspekta, rat se javlja kao posljedica konflikta slobodarskih i demokratskih snaga u društvu, dobrim dijelom potaknutih i nošenih događanjima u jugoistočnoj Europi, sa snagama koje su pošto-poto željele očuvati autoritarni sustav koji je evoluirao u zaštitnika i viziju samo jednog naroda bivše Jugoslavije. Ako pak promatramo s ekonomskog aspekta, dulje vrijeme su postojale tenzije između snaga (i republika) orijentiranih prema logici tržišne privrede s jedne strane te snaga koje su formalno bile zagovaratelji socijalističke privrede, ali se u biti radilo o zastupnicima autoritarne države koji su željeli kontrolirati državne mehanizme (političke strukture, vojsku, policiju...) na račun tuđih prihoda. Uz sve to postojalo je neriješeno „nacionalno pitanje“ koje je komunistički režim držao pod strogom kontrolom. Širenje slobodarskog duha nakon pada Berlinskog zida i rušenja „željezne zavjese“ našlo je odjeka i u bivšoj Jugoslaviji, ali je istodobno bilo povodom autoritarnom režimu da pokuša produljiti svoju egzistenciju, izvrši teritorijalnu ekspanziju i nastavi živjeti pod nacionalnom plaštem velikosrpstva. Sukob tih oprečnih svjetonazora pretvorio se u otvorenu agresiju autoritarnih snaga, koja je u BiH, zbog njezinih specifičnosti, prerasla u vrlo krvav i brutalan ratni sukob. Kako je rat odmicao i kako je bilo sve očitije da međunarodna zajednica nema namjeru djelovati po načelima pravednosti, nego da uvažava ratna osvajanja, sukob se sve više komplicirao tako da je vrlo brzo prerastao u međusobno sukobljavanje svih strana. Rat je okončan prisilom izvana, ali je mirovnim sporazumom legitimirano i legalizirano stanje na ratnom polju. I u tome se sastoji jedan od temeljnih problema današnjeg bosansko-hercegovačkog društva.

S jedne strane imamo problem da nijedna negativna politika u ratu nije poražena. Naglašavam da se ne radi o potrebi poražavanja nekog naroda, nego o poražavanju politike. Primjerice, nacionalsocijalizam u Njemačkoj je poražen u Drugom svjetskom ratu, što je bila pretpostavka za ubrzanu obnovu porušene zemlje. U BiH su pak sve politike u određenoj mjeri bile pobjednice. Iako glavni akteri, zbog

smrti ili haaških optužnica, nisu više na političkoj sceni, negativne politike su nastavile egzistirati na transformirani način preko drugih nosilaca, što dovodi do neprestane blokade političkog života i nemogućnosti da se nadiđe fragmentiranost društva i izgradi moderno društveno uređenje.²⁹ S druge pak strane imamo problem legitimiranja i legaliziranja ratnih rezultata postignutih nemoralnim i nečovječnim sredstvima, zločinom i genocidom, koji su mirovnim sporazumom ugrađeni i u sam Ustav – najviši zakonski akt koji odražava vrijednosni sustav svake zemlje.

Uz takvu političku genezu problema, susrećemo se i s gospodarskom problematikom koja nije jednostavno takve naravi da traži samo odgovarajuća rješenja kako bi se izašlo iz gospodarske krize. Naime, za razliku od većine zemalja koje posljednjih godina prolaze kroz gospodarsku krizu, BiH se suočila tijekom posljednja dva desetljeća s brzim urušavanjem socijalističke privrede, ratnim razaranjem industrije, fragmentacijom tržišta i vrlo brzom penetracijom liberalnog gospodarskog sustava gotovo isključivo orijentiranog na financijski i trgovinski sektor.³⁰ Zbog tih naglih promjena BiH jednostavno nije uspjela izgraditi tržišno gospodarstvo, pogotovo ne ono koje bi

²⁹ Prema novinskom izvješću (*Večernji list*, 11. VI. 2012., 16), Milorad Dodik, predsjednik RS, 20 godina nakon izbijanja ratnih sukoba nije će postojanje bosansko-hercegovačke države. Žaleći se na to kako ih vide u inozemstvu, Dodik je ustvrdio: „Svim narodima u okruženju dopušteno je da se homogeniziraju, samo je, izgleda, Srbima zabranjeno. Trebamo razbiti napokon tu granicu, kada se kaže 'bosanski Srbi'. Nismo mi bosanski Srbi!" Na pitanje novinara, što su onda oni, odgovorio je: "Ja sam Srbin. I to jedan ozbiljan Srbin. Osobno, najveća mi je uvreda kad dođem u Beograd da me pitaju 'što ima u Bosni'. Naučite se da nema Bosne, ovdje postoji RS."

³⁰ Politička ekonomija razlikuje tri teorije: liberalna, nacionalistička i marksistička. Može se govoriti i o ideologijama jer se radi o sustavima misli i vjerovanja kojima se objašnjava kako i na kojim načelima određeni društveni sustav funkcionira. Samo ćemo kratko pojasniti prve dvije zbog njihove važnosti u suvremenom svijetu. Za *liberalnu* teoriju je karakteristično viđenje da su ekonomija i politika dvije odvojene stvarnosti koje funkcioniraju svaka po svojim pravilima. Zauzimaju se za slobodno tržište i slobodno formiranje cijena kao najprikladnija sredstva za organiziranje domaćih i međunarodnih ekonomskih odnosa. Tržište se po shvaćanju liberala javlja spontano i funkcionira prema svojoj unutarnjoj logici. Za *nacionalističku* koncepciju industrijalizacija je od iznimne važnosti jer ima efekt prelijevanja na druga područja i vodi prema sveukupnom razvoju; dovodi do nacionalne samodostatnosti i neovisnosti o drugim zemljama; osnova je vojne moći, što jamči sigurnost u suvremenom svijetu. Usp.: Robert GILPIN, *The Political Economy of International Relations* (Princeton: Princeton University Press, 1987.), 25-41.

bilo socijalno osjetljivo. Budući da su osnovni postulati liberalne ekonomije sloboda tržišta i slobodno formiranje cijena uz što je moguće neznatnije upletanje države, BiH je postala zemlja s neznatnom vlastitom proizvodnjom, dok je istodobno preplavljena uvoznim proizvodima, što dovodi do nerazmjera između standarda građana i rasta cijena na tržištu.

Ako ove postavke prihvatimo kao točne, onda proizlazi da politička kriza i rastuće siromaštvo nisu tek periodična pojava u bosansko-hercegovačkom društvu, nego su proizvod i posljedica sistemskih rješenja. A ta sistemska rješenja nije moguće mijenjati bez promjene sustava vrednota. Ako tome pridodamo problematiku vezanu uz kulturni segment društvenoga života,³¹ suočavamo se s vrlo zahtjevnim društvenim izazovom postkomunističkog vremena koje Crkva u svojem poslanju i pastoralnom planiranju ne može zanemariti. Iako na Crkvu ne spada izgradnja pravednijeg društva, što je vlastitost političke djelatnosti, ona u svojoj neizostavnoj zadaći racionalne argumentacije u svrhu čišćenja razuma i ponovnog buđenja moralnih snaga za ostvarenje pravednijeg društva³² mora neprestano analizirati i pokušavati razumjeti društvenu stvarnost kako bi mogla dati svoj doprinos.

3.2. Odgovor Crkve na društvene izazove postkomunističkog razdoblja

U analizi odgovora Crkve na društvene izazove postkomunističkog razdoblja razlikovat ćemo tri etape: 1) predratna; 2) ratna i 3) poratna etapa. Budući da je predratna etapa trajala iznimno kratko, otprilike godinu dana, njome se ovdje nećemo podrobnije baviti. Značajno je spomenuti da odmah nakon demokratskih promjena biskupi svojim istupima pokušavaju dati doprinos uređenju društva u BiH,³³ već je bio ili se ponovno oživljava rad Caritasa,³⁴ pokreće se inicijativa

31 Usp.: Z. SPAJIĆ, „Analiza društvenog stanja u Bosni i Hercegovini kao osnova za pastoralno planiranje“, 284-288.

32 Usp.: BENEDIKT XVI., *Deus caritas est – Bog je ljubav. Enciklika o kršćanskoj ljubavi* (25. XII. 2005.), (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2006.), br. 28-29.

33 Najznačajniji dokumenti iz toga razdoblja sadržani su u: *Pastirske poslanice, izjave i apeli katoličkih biskupa BiH 1990-1997*, (Sarajevo: Biskupska konferencija Bosne i Hercegovine, 1997.).

34 Caritas je s radom najprije započeo u Mostaru, još 1982. godine, potom u Banja Luci, 1986. godine, dok je u Vrhbosanskoj nadbiskupiji rad Caritasa, koji je osnovan 1931. godine i čije je djelovanje prekinuto nakon Drugog svjetskog rata, obnovljen 1990. godine. Usp.: Miljenko ANIČIĆ, „Caritas nasuprot ekonomskom siromaštvu: izazovi i mogućnosti“, *Vrhbosnensia* 14 (2010.), 278.

za ponovno uvođenje vjeronauka u škole³⁵ te se s vremenom sve više koriste sredstva društvenog priopćavanja u svrhu pastoralnog djelovanja, bilo kroz otvoreniji pristup javnim medijima bilo kroz pokretanje vlastitih sredstava društvenog priopćavanja.

U ratnom se razdoblju sam po sebi nametnuo prioritet karitativnog djelovanja. Iako su biskupijski Caritasi bili tek osnovani, a na državnoj razini nije ni postojao Caritas koji bi koordinirao djelatnost pojedinih Caritasa, Crkva je uspjela u vrlo teškim okolnostima brzo organizirati karitativnu mrežu i sasvim uspješno odgovoriti na postavljene joj izazove.³⁶ Uz to svi su dijecezanski biskupi ostali u svojim sjedištima tijekom cijelog rata usprkos političkim gibanjima i pritiscima. Također su gotovo svi svećenici ostali s povjerenim im narodom, a tamo gdje su cijele župe bile prognane, veći dio svećenika je nastojao održavati kontakt sa župljanima. Uz to su osnovani vikarijati (Vrhbosanska nadbiskupija i Banjalučka biskupija) za prognanike. Među najznačajnije poduhvate Crkve u ratnom razdoblju treba ubrojiti i ponovno pokretanje katoličkog školstva kroz projekt „Katoličke škole za Europu“, koji je započeo otvaranjem Katoličkog školskog centra u Sarajevu potkraj 1994. godine te se nastavio širiti i razvijati u poslijeratnom razdoblju. Tijekom ovoga razdoblja započeo se ostvarivati projekt uvođenja vjeronauka u javne škole, barem na područjima pod hrvatskom kontrolom, a nakon rata i u ostalim područjima gdje su za to postojali uvjeti, tj. dovoljan broj djece. Isto tako, tijekom rata je došlo do spontanog dušobrižništva vojske, što je nakon rata formalizirano najprije ugovorom dviju biskupija s Ministarstvom obrane da bi se u potpunosti reguliralo potpisivanjem ugovora između Svete Stolice i BiH te osnivanjem Vojnog ordinarijata.

Poslijeratno razdoblje je, ponovno samo po sebi, nametnulo više pitanja kao prioritete pastoralnog djelovanja. Jedno od njih je svakako suočavanje s ogromnim razmjerima razaranja vjerskih objekata. U tome su pogledu biskupi u svojoj prvoj poratnoj poslanici iznijeli sljedeći stav: „Mi ćemo, ako Bog da, pokraj srušenih crkava podići najprije montažne sakralne objekte. Neka u njima naše sada raspršene župne zajednice prepoznaju znak nade i povratka života. Kad oko svih središta okupljanja budu obnovljeni ili nanovo podignuti obiteljski

³⁵ Usp.: Anto PAVLOVIĆ, „Ponovno uvođenje vjeronauka u javne škole BiH“, *Vrhbosna* (1992.), 97-101.

³⁶ Više o djelatnosti Caritasa u BiH tijekom ratnog razdoblja u Miljenko ANIČIĆ, „Caritas nasuprot ekonomskom siromaštvu: izazovi i mogućnosti“, 278-281.

domovi, moći ćemo misliti i na obnovu i izgradnju crkava.³⁷ Ovdje je već naznačeno i drugo krucijalno pitanje a to je povratak prognanih i izbjeglih. Usprkos ovako zauzetom stavu, tijekom događaja je krenuo u znatno drukčijem pravcu. Povratak prognanih i izbjeglih je u znatnoj mjeri izostao,³⁸ dok su gotovo svi crkveni objekti (barem na području Vrhbosanske nadbiskupije) obnovljeni ili iznova sagrađeni.

U poslijeratnom razdoblju su se dogodila i dva događaja koje bosansko-hercegovačka povijest nije do tada poznavala: pohod Svetog Oca. Papa Ivan Pavao II. je dva puta pohodio BiH, Sarajevo 1997. i Banja Luku 2001. godine. Manifestativni karakter kršćanskog svjedočenja je i u ovom razdoblju nastavio biti privilegirani oblik pastoralnog djelovanja koji se najčešće izražava u formi različitih susreta. Primjerice, u Vrhbosanskoj nadbiskupiji je uz jedini predratni susret, onaj mladih na Kondžilu, došlo do uvođenja niza drugih susreta: cjelokupnog prezbiterija, dijecezanskog svećenstva, ministranata, župnih pastoralnih vijeća kao i ekonomskih vijeća, animatora pjevanja, liturgijskih zborova. Osim toga se na međubiskupijskoj ili nacionalnoj razini, povremeno ili redovno, odvijaju susreti mladih, bogoslova, svećenika ili nogometnih skupina. Uz to značajno mjesto u pastoralnoj koncepciji dobivaju hodočašća, prije svega na biskupijskoj ali i na nacionalnoj razini.

Koncepcija župnog pastorala ostala je gotovo nepromijenjena, centrirana oko pastorala sakramenata. Iako se mnogi svećenici osjećaju prisiljenima djelovati i na područjima koja nisu izričito pastoralne naravi (društveno, kulturno, socijalno...), formalno organizirana kari-

³⁷ „Biskupska konferencija BiH, Blago mirotvorcima, oni će se sinovima Božjim zvati (25. I. 1996.)“, *Pastirske poslanice, izjave i apeli katoličkih biskupa BiH 1990-1997*, 91.

³⁸ Prema službenim podacima u BiH se od potpisivanja Daytonskog sporazuma do 30. 9. 2011. vratilo 1.033.058 osoba (na područje FBiH 743.641, u RS 267.322, Distrikt Brčko 22.095), od oko 2,2 milijuna prognanih i izbjeglih. Na povratak čeka još 106.604 osoba (44.523 na području FBiH, 61.835 na području RS i 246 na području Distrikta Brčko. Zbog nedostatka trajnog rješenja boravaka, iz inozemstva na povratak u BiH čeka 80.000 izbjeglica. Usp.: Federalno ministarstvo raseljenih osoba i izbjeglica, Informacija o stanju raseljenih osoba i povratnika u Federaciji Bosne i Hercegovine, iskazanim potrebama i mjerama (studeni 2011.), u: http://predstavnickidom-pfbih.gov.ba/upload/file/dokumenti/Informacija_o_stanju_raseljenih_osoba_FBIH_pdf (11. II. 2013.). Iz ovih podataka proizlazi da se vratila polovica prognanih i izbjeglih osoba, no u taj broj su očigledno uračunati svi koji posjeduju CIPS dokumente, bez obzira na to jesu li se vratili ili ne. Crkveni statistički podaci pokazuju da se u područja odakle su katolici sustavno protjerani vratio neznatan broj vjernika.

tativna djelatnost u mnogim župama ne postoji usprkos teškoj socijalnoj situaciji u mnogim župama. Participacija vjernika laika je u većini župa omogućena kroz župna pastoralna i ekonomska vijeća, ali je njihova uloga nerijetko samo formalna i bez stvarnog utjecaja na pastoralno planiranje, što ne mora značiti posvemašnju krivnju župnika, nego je dobrim dijelom izraz naslijeđenoga mentaliteta i nespremnosti laika da se aktivnije uključe u život župne zajednice. U takvim okolnostima, a s obzirom da materijalna obnova zauzima značajno mjesto u pastoralnom radu, župnik je gotovo u pravilu jedina i središnja osoba zadužena za prikupljanje sredstava i brigu oko izvedbe projekta. Konačno, znatan dio župa, pogotovo seoskih koje su doživjele progon tijekom rata, ima jaku „dijasporu“ koja se okuplja nekoliko puta godišnje, obično za patrone i značajnije svetkovine, ali koja nerijetko diktira prioritete i tempo pastoralnog djelovanja.

3.3. Strateški odgovor Crkve na izazove postkomunističkog razdoblja

Slijedeći strukturu prethodnog poglavlja, ponovno ćemo primijeniti tipologiju prezentiranu u prvom dijelu rada na ovaj sažeti prikaz najznačajnijih događaja i tendencija koje možemo detektirati kao strateški odgovor Crkve na društvene izazove. No ovdje se susrećemo s nešto kompleksnijom problematikom. Naime, postoje mnogi elementi koji ukazuju na to da strateški pastoralni odgovor ide u okviru modernog modela kako bi se pokušalo utjecati na oblikovanje društvenih struktura i odnosa koji bi bili prihvatljiviji s kršćanskog aspekta. Da bi se izbjeglo nepotrebna ponavljanja, podsjećam na već rečeno o pokušaju predstavnika Crkve da utječu na formiranje društvenih stvarnosti. No s druge strane postoje elementi koji upućuju na zaključak da se u osnovi strateškog odgovora na društvene izazove nalazi tradicionalni model koji se očituje u odbijanju i neprihvatanju suvremenih pojava te traženju povratka na prijašnje stanje. Navest ćemo neke od primjera koji upućuju na taj zaključak.

Prvo, značajan dio pastoralnih aktivnosti koje smo naveli kao važnije u postkomunističkom razdoblju, ne predstavlja bitno nov koncept prilagođen novonastaloj stvarnosti, postignut društvenom analizom, teološkom refleksijom i pastoralnim planiranjem, nego je ponovno uvođenje onih pastoralnih koncepata koji su postojali prije Drugoga svjetskog rata, a koje je komunistički režim zabranio i onemogućio. Kad ovo kažemo, ni u kojem slučaju ne tvrdimo da pojedini ili svi oni nisu potrebni također u ovom razdoblju. Želimo time prije svega naglasiti

pitanje njihove strukturalne prilagođenosti novonastalim društvenim okolnostima.

Drugo značajno pitanje koje odražava logiku tradicionalne pastoralne strategije jest zahtjev za povrat oduzete imovine. Prema medijskim izvješćima sve su vjerske zajednice zauzele stav da restitucija oduzete imovine treba biti u naturi.³⁹ Ne niječući činjenicu da su oduzimanjem imovine vjerske zajednice stavljene u nepovoljan položaj u pogledu sredstava potrebnih za vršenje njihova poslanja i da bi povrat imovine olakšao tu situaciju, barem djelomično, čini mi se da bi bilo od iznimne važnosti za Crkvu kada bi ovo pitanje bilo razmotreno u „pastoralnom krugu“. Ako danas živimo u bitno drukčijim društvenim okolnostima, nego što su one bile prije Drugog svjetskog rata, nužno je kroz teološko promišljanje upustiti se u traganje za odgovorom na pitanje može li se i u kojoj mjeri eventualni povrat oduzete imovine uklopiti u poslanje Crkve kako ona sebe vidi nakon Drugog vatikanskog koncila? Hoće li jedan takav ishod doprinijeti da Crkva može lakše i potpunije, pogotovo vjerodostojnije, vršiti svoje poslanje u ovim društvenim okolnostima i među ovim konkretnim ljudima ili će joj pak otežati? Može li se u konačnici gubitak jednog dijela imovine promatrati kao djelo Providnosti da se Crkva pročisti? Moguće je nizati ovakva i slična pitanja, no to bi bio predmet neke istinske teološke refleksije koju ovdje ne možemo poduzeti. Bitno je naglasiti i uvidjeti potrebu da se sagleda društveno stanje i o njemu promišlja na teološkim osnovama da bi se moglo ispravno planirati pastoralno djelovanje.

Treće pitanje je povratak prognanih i izbjeglih osoba. Već smo spomenuli da se ovaj proces u poslijeratnom razdoblju dogodio u neznatnoj mjeri. Kao posljedica ratnih razaranja i sustavnog opstruiranja povratka u poslijeratnom razdoblju na svim razinama političke vlasti, broj vjernika je u pojedinim područjima neusporedivo manji u odnosu na predratno razdoblje. Primjerice, u župama Vrhbosanske nadbiskupije koje se danas nalaze na području entiteta Republika Srpska živjelo je prije rata između 70 i 95 tisuća vjernika⁴⁰ u 33 župe. Gotovo dva de-

³⁹ Usp.: „Katolička tiskovna agencija, Članovi Međureligijskog vijeća BiH susreli se s članovima Predsjedništva BiH (27. IV. 2007.)“, <http://www.ktabkbih.net> (12. I. 2013.).

⁴⁰ Prema statističkim podacima za godinu 1991., objavljenih u službenom glasilu, uz naznaku da bi stvarni broj mogao biti nešto veći (*Vrhbosna*, 2/92, 130-133), u tim župama (bez Zvornika-Srebrenice) živjelo je 73.517 vjernika. Međutim prema nekim drugim izvorima, živio je 94.271 vjernik (usp.: Franjo MARIĆ, ur., *Stanje katoličkih župa na području Bosne i Hercegovine između 1991. i 2011.*, [Sarajevo: Vrhbosanska nadbiskupija, 2011.], 99-100).

setljeća kasnije na istom tom području živi 5.053 vjernika u 34 župe.⁴¹ Istodobno je u 31 župi ili obnovljena oštećena ili nanovo podignuta porušena župna crkva, dok samo u jednoj župi uopće nije obnovljena.⁴² Na ovom primjeru vidi se nerazmjer vanjskih okolnosti i pastoralnog odgovora. Ovakvo stanje može se dijelom objasniti nadom da će gradnja crkava ohrabriti povratak vjernika. Iako još uvijek postoje inicijative za povratak izbjeglih i prognanih, može se gotovo sa sigurnošću ustvrditi da povratak na prijašnje stanje nije moguć. Tim je veći pastoralni izazov strukturiranja zajednice i pastorala u situaciji kakva jest.

Zaključak

Prethodna analiza društvenih izazova i pastoralnih odgovora Crkve upućuje na zaključak da se strateško usmjerenje pastoralnog djelovanja nije znatnije mijenjalo tijekom razdoblja koje je bilo okvir ove analize. Među temeljne karakteristike te strategije možemo ubrojiti tendenciju prema manifestativnom izričaju vjerskoga života, intencionalnost djelovanja preko vanjskih struktura, usredotočenost na pastoral sakramenata te tradicionalnu strukturiranost kršćanske zajednice. S druge pak strane, vanjske okolnosti, kako društvene tako i općecrkvene, značajno su se promijenile. Gledajući s aspekta društvenih okolnosti, Crkva više nije suočena s neprijateljski raspoloženom političkom vlašću koja svoj animozitet ispoljava frontalnim udarom na crkvene strukture. Ta pak činjenica ne govori sama po sebi da se crkveno djelovanje sada odvija u okružju koje bi bilo plodnije tlo za kršćansku poruku. Naprotiv, u mnogočemu su suvremene društvene okolnosti nepovoljnije iz razloga što su protkane različitim ideološkim utjecajima, suprotnima kršćanstvu, a koji su ne samo teško zamjetljivi nego su nerijetko i opasniji od frontalnog neprijateljskog napada jer, što zbog neprimjetljivosti što zbog primamljivosti, prodiru u mnoge pore crkvenoga života. Gledajući pak s općecrkvenoga aspekta, Drugi vatikanski koncil je postavio drukčiju viziju Crkve i kršćanske zajednice koja se u mnogočemu razlikuje od one tradicionalne koja je izrasla iz europskog feudalnog svijeta. Ako uz ove opće značajke vanjskih okol-

⁴¹ Usp.: F. MARIĆ, ur., *Stanje katoličkih župa na području Bosne i Hercegovine između 1991. i 2011.*, 99-100.

⁴² Usp.: F. MARIĆ, ur., *Stanje katoličkih župa na području Bosne i Hercegovine između 1991. i 2011.*, 101. Budući da je kriterij po kojem se neka crkva smatra obnovljenom ili nanovo sagrađenom upitan, izostavljam pojedinosti o broju obnovljenih ili nanovo sagrađenih župnih crkava.

nosti imamo u vidu i činjenice poput osiromašenosti društva, značajno umanjenog broja vjernika, izostanka značajnijeg povratka prognanih i izbjeglih te tendencije daljnjeg iseljavanja mlađih i obrazovanijih osoba, nedvojbeno se nameće nužnost traganja za novim strategijama pastoralnog djelovanja koje će pokušati na adekvatan način odgovoriti na suvremene društvene izazove. Rezultat toga traganja bi morala biti transformirana kršćanska (prije svega župna) zajednica usredotočena manje na vanjske strukture i manifestativno djelovanje, a više na vjerodostojno svjedočenje kršćanskog poslanja. No da bi se došlo do transformirane zajednice, potrebno je posvetiti znatno više pozornosti kako društvenoj analizi tako i teološkoj refleksiji te u pastoralnom planiranju uzimati u obzir relevantne rezultate i promišljanja obiju.

THE CHURCH IN BOSNIA AND HERZEGOVINA FACING THE CHALLENGE OF SOCIAL CHANGE

Summary

Being in the world but not of the world has always represented a challenge for the Church as it strives to study the world, to reflect on its realities on the basis of Revelation, tradition and theology, and to search for ways of responding adequately to these challenges. The Church in Bosnia and Herzegovina has often lived in turbulent social circumstances and has reacted to these circumstances in various ways. This article focuses on contemporary social challenges that require an appropriate pastoral response from the Church. Before examining these challenges and responses, the author establishes a theoretical framework for the analysis, presenting various models of interpretation of social change and a typology of strategic pastoral responses by the Church. Since the contemporary realities of Bosnia and Herzegovina still reflect the influence of the Communist regime, the investigation begins with the challenges that Communism posed to the Church, and the pastoral responses to these challenges, before concluding with an analysis of the strategic responses of the Church. The same procedure is developed in the post-Communist period, taking into the account specific differences between the pre-war era, the period of the war and the post-war period.

Key words: *The Church in B&H, the Church among the Croat people, social analysis, theological reflection, pastoral planning, Communism, post-Communist society.*

Translation: Darko Tomašević and Kevin Sullivan